

PRILOG POZNAVANJU KASNOGA LATENA U ISTOČNOJ SLAVONIJI

UDK 903.25 (497.5) "6387"

Primljeno/Received: 2003. 04. 15.

Prihvaćeno/Accepted: 2003. 09. 15.

Marko Dizdar
HR 10000 Zagreb
Institut za arheologiju
Ulica grada Vukovara 68
marko.dizdar@iarh.htnet.hr

Materijalna ostavština kasnolatenskoga razdoblja na prostoru istočne Slavonije dobro je poznata zahvaljujući istraživanjima utvrđenih naselja, dok su groblja te faze razvoja materijalne kulture Skordiska gotovo nepoznata. Kao karakterističan kasnolatenski oblik na naseljima i grobljima latenske kulture na vinkovačkom području zabilježen je veći broj brončanih fibula s trokutasto ili listoliko raskovanim lukom trakastoga presjeka. Na osnovi tipološke analize i prisutnosti različitoga načina ukrašavanja izdvojene su tri inačice za koje se pretpostavlja kako predstavljaju proizvod radionica lociranih na istočnoslavonskim utvrđenim naseljima koja su bila prva poznata protourbana obrtničko-trgovačka središta iz kojih su se širila postignuća latenske kulture. Opisane fibule s vinkovačkih nalazišta pripadaju široko rasprostranjenoj skupini kasnolatenskih fibula s raskovanim lukom. Iako nedostaju nalazi u zatvorenim cjelinama, s obzirom na pretpostavku kako predstavljaju inačicu fibula tipa Nauheim, datirane su u stariju fazu kasnoga latena. U mlađoj fazi kasnoga latena u lokalnim je radionicama moglo doći i do oponašanja oblika široko rasprostranjene fibule tipa Jezerine, a na što upućuju nalazi brončanih fibula malih dimenzija koje svojom konstrukcijom odgovaraju većim predlošcima.

Ključne riječi: latenska kultura, Skordisci, fibule, Lt D, naselja, groblja, Vinkovci, istočna Slavonija, Srijem

Za poznavanje latenske kulture koja je u međurječju Drave, Save i Dunava obilježila razdoblje mlađega željeznog doba od velikog su značenja istraživanja nalazišta na području istočne Slavonije. Do sada dokumentirane spoznaje o naseljima, njihovim fortifikacijama, nastambama te materijalnoj ostavštini u kojoj prevladava bogat i raznovrstan repertoar keramičkih oblika i ukrasa počivaju na rezultatima istraživanja Nives Majnarić-Pandžić koja je tijekom svog višedesetljetnog plodonosnog rada postavila osnove poznavanja baštine latenske kulture u srednjem Podunavlju. Zahvaljujući vlastitim istraživanjima utvrđenih naselja u Oroliku i Privlaci, uz spoznaje o iskopavanjima provedenima u Vinkovcima, Starim Mikanovcima i Osijeku, prepoznata je posebnost istočnoslavonskih nalazišta i materijalne kulture koja pokazuje karakteristike vlastitoga razvoja unutar materijalnoga naslijeđa Skordiska koji su naselivši prostor

srednjega Podunavlja predstavljali južno predziđe keltske ekumene (Majnarić-Pandžić 1984). Jednu od posebnosti materijalnoga izričaja Skordiska u odnosu na srednjoeuropsku kasnolatensku baštinu predstavlja nedostatak fibula tipa Nauheim s nožicom na okvir koje zamjenjuju brončane fibule s trokutasto ili listoliko raskovanim lukom koje je prve prepoznala i izdvojila N. Majnarić-Pandžić, zbog čega rezultate njihova ispitivanja opisane u ovom radu njoj i posvećujemo.

Najveći broj brončanih fibula s istočnoslavonskih i srijemskih nalazišta koje imaju niski trokutasto ili listoliko raskovani luk trakastoga presjeka, zatim pravokutnu ili trapezoidnu nožicu koja nije perforirana, a savijena je u donjem dijelu kao ležište za iglu, te dvostranu spiralu od četiri navoja koji su povezani izvana ili iznutra, potječe s nalazišta u Vinkovcima i okolici. Pojedinačni su nalazi zabilježeni i na ostalom području rasprostiranja Skordiska u srednjem Podunavlju

Karta 1: Nalazišta fibula s trokutasto ili listoliko raskovanim lukom trakastoga presjeka na južnopanonskom prostoru

(Karta 1). Opisom fibula ovoga tipa s okolnostima njihova nalaza omogućit će se povezivanje s ostalim nalazištima latenske kulture na širem panonsko-podunavskom i alpskom prostoru čime se pružaju mogućnosti za definiranje radionica u kojima su te fibule izrađene kao i za njihovo smještanje u poznate kronološke podjele latenske kulture.

Najbrojnija skupina nalaza opisanih fibula potječe s groblja latenske kulture na Blatu koje se nalazi sjeverozapadno od središta današnjih Vinkovaca, u južnom podnožju dijela dakovačko-vinkovačkog lesnog ravnjaka koji se naziva Borinci. Pri jednom od svojih brojnih obilazaka Zvonimir Harhaj, zaljubljenik u arheološku baštinu vinkovačkoga kraja, sakupio je 1993. godine na oranicima brojne metalne, staklene i keramičke nalaze iz mlađeg kamenog doba, ranog brončanog doba, mlađeg željeznog doba te rimskoga razdoblja koje je 1997. godine darovao Gradscome muzeju u Vinkovcima (Dizdar 1998; Dizdar 1999)¹. Prvi su nalazi s Blata poznati još od daleke 1878. godine kada se gradila željeznička pruga Slavonski

Brod-Vinkovci. Tom su prilikom prikupljeni nalazi neolitičke keramike (Brunšmid 1902: 121), dok je zabilježenih 6 do 7 paljevinskih grobova najvjerojatnije, sudeći po novoprikupljenim nalazima, pripadalo latenskoj kulturi mlađeg željeznog doba (Dizdar 2001a: 104). U pokusnom iskopavanju koje je poduzeo Š. Ljubić 1887. godine izdvojeni su i prvi keramički ulomci koji su bili datirani u mlađe željezno doba (Brunšmid 1902: 122-123). U terenskim pregledima od 1997. godine pa sve do danas, na površinama oranica sakupljena je brojna građa koja najvećim dijelom pripada latenskoj kulturi. Manje pokusno iskopavanje poduzeto 1998. godine dokumentiralo je kako je istočni dio nalazišta uništen intenzivnom obradom zemljišta, što je i razlog velikom broju površinskih nalaza. Na osnovi tipološko-kronološke analize prikupljenih nalaza pretpostavilo se kako se radi o groblju s paljevinskim ukopima iz mlađe faze srednjega i kasnoga latena (Lt C2 - Lt D) gdje najmlađi datirani nalaz predstavlja brončana fibula tipa Jezerine (Dizdar 1998; Dizdar 1999: 47-48, kat. jed. 181-186; Dizdar 2001a: 105-106, T.4-T.6). Najveći

¹ Za ustupljene nalaze fibula koje su pohranjene u Gradscome muzeju u Vinkovcima zahvaljujem se djelatnicama Arheološkoga odjela dr. sc. Ivani Iskri-Janošić, Maji Krznarić Škrivanko i Ini Gale. Crteže je izradila Marta Bezić.

broj sačuvanih fibula s Blata predstavljaju brončane glatke žičane fibule srednjolatske sheme koje su nastale u mlađoj fazi srednjolatskoga razdoblja, da bi najbrojnije postale tijekom starije faze kasnoga latena krajem 2. i u prvoj polovici 1. st. pr. Kr. (Majnarić-Pandžić 1970: 26, 72; Dizdar 2001a: 106, 109-110). Sljedeću skupinu po brojnosti čini osam brončanih fibula s trokutasto ili listoliko raskovanim niskim lukom trakastoga presjeka koji, osim što je neukrašen, može uz rub nositi urezane linije ili je ukrašen motivima koncentričnih kružnica. Puna nožica pravokutnoga ili trapezoidnoga oblika bez perforacije ima na kraju dva ili tri poprečna žlijeba i savijena je na dnu kao ležište za iglu, dok je dvostrana spirala sastavljena od četiri navoja koji mogu biti povezani izvana ili iznutra (Dizdar 1998: 40; Dizdar 2001a: 106). Najveći broj fibula s Blata predstavljen s četiri primjerka (T. 1/ 1, 4-6) ima niski neukrašen trokutasti ili listoliki luk koji na kraju može imati dva ili tri poprečna žlijeba (Dizdar 1999: 120, kat. jed. 185; Dizdar 2001a: 106, T. 4/ 7, 10-11). Slijede fibule (T. 1/ 3, 7-8) koje uz rub trokutastoga luka imaju po jednu ili dvije urezane linije te na kraju luka dva ili skupinu od tri pa od dva poprečna žlijeba (Dizdar, 2001a: 106, T. 4/ 9). Najslabije je na Blatu zastupljena inačica (T. 1/ 2) s ukrasom koncentričnih kružnica na luku koji također završava sa skupinom poprečno postavljenih žlijebova (Dizdar, 1999: 120, kat. jed. 184.). Pri iskopu puta 1887. godine na Pjeskani u Vinkovcima pronađena je brončana fibula istoga oblika čiji je trokutasti luk trakastoga presjeka također ukrašen motivima koncentričnih kružnica. Na kraju luka nalaze se tri poprečna žlijeba, dok se spirala sastoji od četiri navoja koji su povezani iznutra, (Brunšmid 1902: 122, Sl. 86/ 2; Majnarić-Pandžić 1970: 66, T. XXII/ 2). Na Pjeskani su 1946. godine pronađene jame s latenskom keramikom, a iz jedne od njih potječe nalaz brončane fibule (T. 1/ 10) kasnolatske sheme s trakastim lukom listolikoga oblika koji je također ukrašen koncentričnim kružnicama i s tri poprečna žlijeba na kraju luka. Spirala je oštećena, no vjerojatno je imala četiri navoja koji su bili povezani iznutra (Majnarić-Pandžić 1970: 66, Sl. 5/ 3; Dimitrijević 1979: 147, T. 9/ 3). Na osnovi manjih pokusnih iskopavanja i slučajnih nalaza pretpostavlja se kako se na Pjeskani, koja se smjestila na lijevoj, nižoj obali Bosuta, nalazilo manje naselje otvorenoga tipa koje je ovisilo o utvrđenoj naselju na Dirovom brijegu (Dimitrijević 1979: 144-146, Sl. 4), iako postoji mogućnost kako se na Pjeskani nalazilo i groblje latenske kulture (Korda 1960: 49). Svi do sada poznati nalazi, kako keramičkih ulomaka, tako i fibula s ovoga nalazišta latenske kulture u Vinkovcima koje se jedino nalazi na južnoj, desnoj obali Bosuta, datirani su u razdoblje kasnoga latena (Majnarić-Pandžić 1970: 66, Sl. 5/ 1-2; Dimitrijević 1979: 147, T. 9/ 1-2; Dizdar 2001a: 104-105, T. 3). U zaštitnim iskopavanjima utvrđenoga naselja na Damića gradini u Starim Mikanovcima 1980. godine istražen je istočni dio naselja sa zemljanim bedemom pri čemu su otkriveni brojni metalni i keramički nalazi koji su naselje datirali u

mlađu fazu srednjega i u kasni laten (Iskra-Janošić 1984: 149, Sl. 8-9; Dizdar 2001: 27-33, Sl. 9-11, T. 16 - T. 44, T. 45/ 4-7, 9-17, T. 46 - T. 49). U iskopu temelja XIX na dubini 1,34 m pronađena je brončana fibula (T. 1/9) s trokutasto oblikovanim niskim lukom trakastoga presjeka koji je uz rubove ukrašen s po dvije paralelno urezane linije. Trapezoidno oblikovana nožica, kako je to običaj, nije perforirana, dok se šira spirala od većega broja navoja nije očuvala u potpunosti (Dizdar 2001: 28, T. 47/15).

Brončanu fibulu s niskim trokutasto raskovanim lukom koji je uz rub ukrašen s po dvije urezane linije pronašao je pri terenskom obilasku Gradine u Markušići Zvonimiri Harhaj u ožujku 2003. godine. Gradina predstavlja utvrđeno naselje četverokutnoga oblika s jasno vidljivim zemljanim bedemima koje je podignuto na blago povišenom položaju uz lijevu obalu Vuke. Na kraju luka fibule nalaze se dvije skupine poprečno postavljenih žlijebova. Prva se skupina sastoji od tri, a druga od dva žlijeba. Nožica je oštećena kao i spirala koja je izvorno imala četiri navoja koji su tetivom bili povezani iznutra.

Osim na naseljima i grobljima latenske kulture u Vinkovcima i okolici, brončane fibule s niskim trokutasto ili listoliko oblikovanim lukom pronađene su i na drugim istočnoslavonskim i srijemskim nalazištima Skordiska.

Iz Sotina, dobro poznatoga nalazišta na Dunavu s kojega potječe znatan broj metalnih nalaza iz uništenih grobova datiranih u srednji i kasni laten (Majnarić-Pandžić 1970: 42-44), s položaja Vrućak poznat je nalaz brončane fibule s trokutasto raskovanim lukom trakastoga presjeka na kojem se uz rubove nalaze po dvije urezane linije. Nožica fibule nije se sačuvala kao niti spirala koja se vjerojatno sastojala od četiri navoja (Ilkić 1999: 39, T. XXII/ 7). Druge dvije brončane fibule s Vrućka imaju po sredini istaknuto rebro što im daje trokutasti presjek, na osnovi čega se razlikuju od do sada opisanih nalaza. Na kraju luka nalaze se tri poprečno postavljena žlijeba. Nožica pravokutnog ili trapezoidnog oblika nije perforirana, dok se spirala sastoji od četiri navoja koji su povezani iznutra (Ilkić 1999: 39-40, T. XXII/ 8-9).

Iz Imrijevacca smještenih u Požeškoj kotlini koja se pripisuje zapadnom rubu rasprostiranja Skordiska, u pokusnim iskopavanjima uz keramičke ulomke latenske kulture pronađena je i brončana fibula s trokutasto raskovanim lukom trakastoga presjeka koji je na kraju plitko narebren većim brojem poprečno postavljenih plićih žlijebova. Nožica se fibule nije očuvala kao niti spirala od koje je preostao samo jedan navoj (Dizdar & Potrebica 2002: 117, T. 7/4).

Na osnovi opisanih brončanih fibula s niskim lukom trokutastoga oblika i trakastoga presjeka, pronađenih na istočnoslavonskim nalazištima latenske kulture te u Požeškoj kotlini, primjećuje se kako se ove fibule nalaze na naseljima i grobljima koja su ostalim nalazima datirana u kasnu fazu srednjega te u kasni laten. Za precizniju dataciju poslužiti će nalazi

fibula s područja rasprostiranja Skordiska kao i sa šireg panonsko-podunavskog i alpskoga prostora koji će istovremeno ukazati i na podrijetlo ovog tipa fibule.

Brončana fibula s trokutastim neukrašenim lukom, spiralom od četiri navoja koji su povezani iznutra te s četvrtastom nožicom koja nije perforirana, zabilježena je u istraživanjima naselja na Gomolavi gdje je svrstana u petu skupinu fibula sastavne konstrukcije pronađenih na tom najbolje ispitanoj naselju Skordiska. Fibule pete skupine datirane su u drugu polovicu 1. st. pr. Kr. i prvu polovicu 1. st. poslije Krista te predstavljaju završetak uporabe kasnolatenskih fibula na Gomolavi koje tijekom 1. st. poslije Krista zamjenjuju sve prisutniji ranorimski oblici (Jovanović & Jovanović 1988: 85, T. XLII/ 7).

S obale Dunava kod Zemuna potječu nalazi većeg broja fibula od kasnohalštatskih do kasnolatenskih tipova među kojima su zabilježene i fibule s trokutasto raskovanim lukom trakastoga presjeka. Sačuvane fibule imaju nožicu izduženog trapezoidnog oblika koja nije perforirana te kratku spiralnu od četiri navoja koji su povezani iznutra. Pojedini primjerci imaju istaknuto rebro po sredini luka što im daje trokutasti presjek, slično fibulama pronađenim na položaju Vrućak u Sotinu. Na kraju trokutastoga luka jedne od fibula nalaze se poprečno postavljeni žlijebovi raspoređeni u skupine od po dva ili tri žlijeba. Iako brojem prevladavaju brončane fibule, pronađene su i one od željeza. Dužina fibula iznosi od 3,6 do 6,5 cm, a datirane su u 1. st. pr. Kr. (Todorović 1968: 153-155, T. LIII/ 3, 6-8, 18, 27, T. LIV/ 3, 6-8, T. LV/ 2, 4, 6, 25; Todorović 1971: 144-148, T. LXVI/ 3-5, 7, 11, T. LXVII/ 1-6, 8-10, 14, T. LXVIII/ 1).

Gore opisanim brončanim fibulama trokutastoga luka i trakastoga presjeka načinom oblikovanja približavaju se pojedine fibule pronađene na naseljima i grobljima koje su također datirane u razdoblje kasnoga latena ili početak 1. st. poslije Krista u vrijeme rane romanizacije južne Panonije. U kasnolatenskom paljevinskom grobu I na Zmajevcu u Sotinu pronađena je brončana fibula s trokutasto raskovanim lukom te nožicom koja se nije sačuvala, a koja se od prethodno opisanih fibula iz Vinkovaca i Sotina razlikuje dužom spiralom od osam navoja spojenih izvana. Na osnovi tipološke analize grobnih priloga zaključeno je kako su u grobu pokopani muškarac i žena (Majnarić-Pandžić 1972-1973: 64, T. I/ 3). U istom grobu nalazila se i jedna, najvjerojatnije istoga oblika, slabo sačuvana željezna fibula (Majnarić-Pandžić 1972-1973: 64, T. III/ 4). S naselja na Gomolavi potječe brončana fibula s raskovanim lukom trakastoga presjeka koji je ukrašen plitkim žlijebovima. Fibula ima dugu spiralnu od četrnaest navoja koji su povezani izvana, dok je nožica oštećena i više se ne prepoznaje njezin izvoran oblik. Opisana fibula pripada četvrtoj skupini fibula s ovog nalazišta koje su datirane u kraj 2. i 1. st. pr. Kr., odnosno u fazu VIb (Jovanović & Jovanović 1988: 84, T. XLII/ 4; Dautova-Ruševljan 1987: 59, T. 45/8). U kasnolatenskom grobu mokronoške skupine u Mihovu

pronađena je srebrna fibula s trokutasto raskovanim lukom ukrašenim uz rub urezanim linijama. Fibula također ima dužu spiralnu od većeg broja navoja povezanih izvana, na kraju luka nalaze se tri poprečno postavljena žlijeba, dok je nožica u donjem dijelu savijena kao ležište za iglu koja nedostaje (Križ & Škoberne 2002).

Brončana fibula dužine 6 cm s blago raskovanim užim trokutastim lukom trakastoga presjeka i četvrtastom nožicom koja nije perforirana pronađena je u jednoj od zemunica na naselju otvorenoga tipa Tromeda kod Pećinaca koje je datirano od kraja 2. st. pr. Kr. Nožica je pri dnu savijena kao ležište za iglu, dok spirala ima šest navoja koji su tetivom povezani iznutra. Fibula se smatra mlađim oblikom na naselju i datirana je u početak 1. st. poslije Krista (Brukner 1982: 52, T. XXVII/ 1; Brukner 1995: 98-100, T. XVII/ 168; Dautova-Ruševljan 1987: 61, T. 47/9). Fibula od bronce istoga oblika potječe s utvrde na Dunavu Liubcova-Stenca. Blago trokutasto raskovani luk trakastoga presjeka sužava se prema spirali od šest navoja koji su povezani iznutra. Na kraju luka nalaze se tri poprečna žlijeba, slično fibulama s vinkovačkih nalazišta. Nožica nije perforirana i na dnu je blago savijena kao ležište za iglu. Opisana fibula pripada inačici 8b predrimskih fibula Dakije prema podjeli A. Rustoiua koje su datirane u drugu polovicu 1. st. pr. Kr. i prvu polovicu 1. st. poslije Krista (Gumă & Rustoiu & Săcărin 1999: 65-66, Fig. 1/ 2). S utvrde Divici-grad u Đerdapu potječe brončana fibula koja također ima trokutasto oblikovani luk trakastoga presjeka koji, za razliku od prethodnoga tipa, najveću širinu ima poput vinkovačkih fibula na kraju prema spirali koja ima četiri navoja povezana tetivom izvana, te trapezoidnu neperforiranu nožicu koja je na dnu savijena kao ležište za iglu koja nedostaje. Fibule ovog tipa s dačkih nalazišta datirane su u drugu polovicu 1. st. pr. Kr. i početak 1. st. poslije Krista (Gumă & Rustoiu & Săcărin 1999: 68, Fig. 1/ 7).

Osim na nalazištima latenske kulture u srednjem Podunavlju čija se materijalna ostavština može pripisati Skordiscima, fibule s trokutasto raskovanim lukom trakastoga presjeka pronađene su i na nalazištima u bosanskoj Posavini. U Donjim Lamincima kod Bosanske Gradiške s prostora kasnolatenskoga groblja potječu tri fibule s neukrašenim trokutasto oblikovanim lukom i četvrtastom nožicom koja nije perforirana, a pri dnu je savijena kao ležište za iglu. Kod dvije sačuvane fibule spirala je povezana tetivom iznutra, a kod jedne izvana. Duljina fibula iznosi od 4,8 do 5,5 cm, što odgovara prosječnim vrijednostima proporcija fibula s Blata u Vinkovcima (Truhelka 1901: 21, sl. 8-10). Iz groba 87a iz Ribića u dolini Une datiranoga u fazu Vb koja odgovara razdoblju 35. god. pr. Kr. do 10./20. god. poslije Krista, potječe nalaz brončane fibule trakastoga luka koji je uz rubove ukrašen motivima urezanih linija. Nožica je pravokutna i lagano se uzdiže prema kraju, dok je donji dio savijen kao ležište za iglu. Spirala se sastoji od četiri navoja koji su tetivom povezani iznutra. Opisana fibula koncepcijom ukrašenog

trakasto oblikovanog luka odgovara fibulama s vinkovačkih nalazišta, no razlika je u obrisu luka koji je viši prema spirali i spušta se prema nožici, čime se razlikuje od fibula s Blata, a slični pak nalazu s Damića gradine (Marić 1968: T. XXIII/ 5). Iz Donje Doline potječe nalaz jedne brončane fibule s trakasto raskovanim lukom koji je uz rubove ukrašen urezanim linijama. Četvrtasto oblikovana nožica nije perforirana, dok se spirala sastoji od četiri navoja koji su povezani tetivom iznutra. Fibula je datirana u fazu IIIc Donje Doline, odnosno u 1. st. pr. Kr. i pripisana je fibulama tipa Nauheim (Marić 1963: 78, T. II/ 1; Marić 1964: 50, T. XX/ 13). U opisivanju do sada poznatih fibula tipa Nauheim i njezinih inačica pronađenih na prostoru jugoistočnih Alpa i jugozapadne Panonije, nalaz iz Donje Doline smatra se najistočnijom do sada poznatom fibulom navedenog tipa koji se datira u kasnolatenski stupanj Mokronog 6 (Guštin 1977: 74; Guštin 1984: 341, bilj. 122).

Fibule tipa Nauheim s nalazišta mokronoške skupine detaljno je opisao D. Božić koji ih je podijelio u dvije inačice ovisno o presjeku i ukrasu luka. Fibule inačice A imaju trakasti luk s pravokutnim ubodima uz rubove luka, dok je za inačicu B karakterističan neukrašeni luk niskoga trokutastoga presjeka. I dok inačica A predstavlja utjecaj sjevernoistočnog italskog prostora, inačici B podrijetlo treba tražiti u Furlaniji. Fibule su dužine oko 5 cm, slično primjercima s Blata, a posjeduju kratku perforiranu nožicu čime se razlikuju od galsko-sjevernoalpskog oblika za koji je karakteristična nožica na okvir (Božić 1993: 141-143, sl. 4). Sve fibule tipa Nauheim s nalazišta mokronoške skupine datirane su u stariju fazu kasnoga latena, odnosno u stupanj Mokronog IIIa (Božić 1999: 118).

Fibule tipa Nauheim predstavljaju veliku skupinu fibula različitih oblika svrstanih u dvije osnovne vrste od kojih su istočno-slavonskim nalazima bliske fibule druge skupine s nožicom trapezoidnoga oblika koja je najčešće perforirana, iako su poznate i fibule s punom nožicom. Trokutasto raskovani luk kod većine fibula ukrašen je punktiranjem, no zabilježeni su i primjerci koji su ukrašeni paralelnim urezanim linijama. Na kraju luka, slično fibulama s Blata, nalaze se poprečno postavljeni žlijebovi. Podrijetlo ovih fibula koje se nalaze kako u muškim tako i u grobovima žena, nalazi se u istočnom dijelu Padanije i Venetu, a rasprostranjene su i u južnom te jugoistočnom alpskom prostoru gdje su datirane u prvu polovicu do u početak druge polovice 1. st. pr. Kr. (Demetz 1999: 78-91, T. 23/ 1-5, Karte 25).

Koncepciji brončanih fibula trokutasto raskovanog luka donekle se približavaju kopljaste fibule srednjolatenske sheme koje predstavljaju III. skupinu u podjeli kopljastih fibula. Za fibule ove skupine karakterističan je trokutasto raskovani završetak prebačene nožice koja se jednostavnim spojnicom prihvaća za žičani luk, dok se spirala sastoji od različitog broja navoja koji su češće povezani izvana, što je posebno odlika fibula s dužom spiralom (Popović 1994).

Jedan je brončani primjerak opisane skupine kopljastih fibula poznat s prostora groblja latenske kulture na Blatu u Vinkovcima (Dizdar 2001a: 110, T. 4/2). I dok kopljaste fibule imaju podrijetlo na ilirskom području jugozapadnoga Balkana, fibule III. skupine karakteristične su za prostor rasprostiranja latenske kulture (Popović 1994: 57-63, Abb. 3-6). Osim na nalazištima Skordiska, ove se fibule nalaze i na istoku kod Bastarna, a budući da nisu poznate kod drugih keltskih zajednica, predstavljaju utjecaj autohtone materijalne ostavštine te su kod Skordiska dio lokalne nošnje. Prema istoku kopljaste su fibule proširili Mali Skordisci, a nalaze se na dako-getske nalazištima te na grobljima Bastarna oko Dnjepra i Pripjata gdje su izdvojene kao tip Zarubinty (Popović 1999). Osim nalaza u zatvorenoj grobnoj cijelini 4 s Karaburme, poznati su i primjerci iz Vinkovaca (Ervenica), Novih Banovaca i Gomolave, zatim s nalazišta u Đerdapu te s otvorenog naselja Livade kod Srijemske Mitrovice koje je datirano u kraj 1. st. pr. Kr. ili u početak 1. st. poslije Krista. Opisane kopljaste fibule srednjolatenske sheme smatraju se karakterističnim prilogom u ženskim grobovima i datirane su u razdoblje kasnoga latena, odnosno u kraj 2. i 1. st. pr. Kr. (Popović 1994: 62, Abb. 7; Popović 1999: 47-48, 53, Fig. 2).

Za željeznu fibulu iz Siska s trokutasto raskovanim lukom trakastoga presjeka te s oštećenom četvrtastom nožicom koja je oblikom slična nalazima s Blata, smatra se kako pripada tzv. legionarskom tipu rimskih fibula. Luk fibule iz Siska sužava se prema spirali od četiri navoja koji su tetivom povezani izvana (Koščević 1980: 26, T. XXV/ 205). Ostale su legionarske fibule iz Siska od bronce i za njih je karakterističan štapičasti luk kružnoga ili rombičnoga presjeka, osim kod jedne fibule koja posjeduje trokutasti luk trakastoga presjeka koji prelazi u spiralu od četiri navoja povezana iznutra (Koščević 1980: 26, T. XXV/ 202-203, 206). Legionarske su fibule pripadale ranorimskoj vojničkoj nošnji i pretpostavlja se kako su nastale u razdoblju kasnoga latena. Za njih je karakteristična spirala od tri do pet navoja koji su tetivom spojeni iznutra, dok luk ovalnoga, kvadratičnoga ili rombičnoga presjeka izravno prelazi u nogu fibule. Legionarske fibule potječu iz Porajnja i datiraju se od druge polovice 1. do u početak 3. st. Nalazi opisanih fibula manje su brojni na prostorima Panonije, Retije i Norika, s tim da se panonski nalazi datiraju od druge polovice 1. do početka 2. st. (Koščević 1980: 26; Dautova-Ruševljan 1987: 60-61). S prostora Sirmija potječe nalaz legionarske fibule datirane u drugu polovicu 1. st., dok je s Gomolave poznato više primjeraka pri čemu se ne radi isključivo o legionarskom tipu, već među opisanim nalazima ima i kasnolatenskih oblika. Fibule s Gomolave povezuju se s postojanjem privremenoga vojnoga logora datiranoga u Tiberijevo vrijeme iz prve polovice 1. st. (Dautova-Ruševljan 1987: 61, T. 44/3, T. 46/3, 7, 9-12, T. 47/2). Kao legionarske fibule opisane su i u isto vrijeme datirane dvije brončane fibule s Gomolave koje imaju karakterističan trakasto raskovani luk, neperforiranu trapezoidnu nožicu čiji je kraj blago uzdignut, te spiralu

od četiri navoja koji su povezani izvana (Dautova-Ruševljan 1987: 61, T. 46/1,15). Mala brončana legionarska fibula pronađena je i na ranorimskome naselju u Dumbovu u zapuni kolibe 2 datirane u julijevsko-klaudijevsko vrijeme. Fibula ima trokutasti luk, pravokutnu nožicu koja je u donjem dijelu savijena kao ležište za iglu te spiralu od većeg broja navoja (Brukner 1976: 39, T. XIV/ 5). Iz kolibe 2 potječe nalaz još jedne legionarske fibule rombičnoga presjeka luka polukružnoga obrisa koja ima pravokutnu nožicu i spiralu od četiri navoja povezana iznutra (Brukner 1976: 39, T. XIV/ 1). Opisane legionarske fibule, uz sličnu izvedbenu koncepciju obrisa luka, nožice i spirale sastavljene od maloga broja navoja, ipak se u presjeku i obrisu luka razlikuju od kasnolatenskih brončanih fibula s trokutasto oblikovanim lukom. Moguće je kako legionarske fibule svoje podrijetlo zahvaljuju upravo kasnolatenskim prototipovima koji se pojavljuju na širokom prostoru, a zbog svoje jednostavnosti bili su lako prenosiv i rado prihvaćen oblik.

S obzirom na dosadašnje spoznaje, brončane fibule s trokutasto ili listoliko raskovanim niskim lukom trakastoga presjeka posebno su brojno zastupljene kako na naseljima tako i grobljima u Vinkovcima i okolici, odnosno na istočnoslavonskim nalazištima, gdje su na osnovi ostalih nalaza datirane u razdoblje kasnoga latena. Za opisane je fibule karakteristična pravokutna ili trapezoidna nožica koja nije perforirana, u čemu se i razlikuju od istovremenih fibula tipa Nauheim prve skupine. Kod trokutasto raskovanoga luka prijelaz prema spirali može biti dvojako oblikovan. Kod jednih fibula luk doseže najveću širinu na kraju i izravno prelazi u spiralu (T. 1/ 7, 9), dok kod drugoga tipa luk postiže najveću širinu nešto prije svoga završetka (T. 1/2-3), što izvedbom odgovara prijelazu listoliko raskovanoga luka prema spirali fibule (T. 1/4,6). Nožica je u donjem dijelu savijena kao ležište za iglu, dok se dvostrana spirala sastoji od četiri navoja koji tetivom mogu biti povezani izvana ili iznutra. Na osnovi načina ukrašavanja trokutasto ili listoliko oblikovanog luka koji je kod većine fibula trakastoga presjeka, a samo dvije fibule iz Sotina imaju presjek luka koji je trokutast, izdvojene su tri inačice. Prvu i neukrašenu inačicu (T. 1/1,4-6) predstavlja najveći broj fibula poznatih s većega broja nalazišta. Na kraju luka mogu se nalaziti dva ili tri poprečno postavljena plitka žlijeba koji se nalaze i kod fibula druge inačice za koju je karakterističan luk koji uz rubove ima jednu ili dvije urezane linije (T. 1/ 3,7-9). Treća inačica predstavljena je samo fibulama s Blata i Pjeskane u Vinkovcima koje imaju trokutasto oblikovani luk ukrašen motivima koncentričnih kružnica, dok se na kraju također nalaze poprečno postavljeni žlijebovi (T. 1/2,10).

Kako najveći broj danas poznatih fibula s nalazišta latenske kulture Skordiska potječe iz Vinkovaca i okolice, pri čemu je najzastupljenije groblje na Blatu, iako su poznati pojedinačni nalazi s naselja, pretpostavlja se kako su fibule s trokutasto ili listoliko raskovanim lukom proizvod radionica smještenih na utvrđenim

naseljima tipa Dirov brijeg, Damića gradina, zatim na Gradinama u Oroliku i Privlaci te na ostalim istočnoslavonskim naseljima koja su predstavljala prva protourbana obrtničko-trgovačka središta iz kojih su se širila postignuća materijalne ostavštine latenske kulture (Majnarić-Pandžić 1984; Dizdar 2001: 93-96). Za naselje na Dirovom brijegu u Vinkovcima na osnovi nalaza keramičarskih peći poznato je kako je dio naselja smješten uz Bosut imao radionički karakter i bio je namijenjen masovnoj produkciji keramičkih oblika (Dizdar 2001: 95). Sličnu karakteristiku pokazuje dio naselja na Donjem gradu u Osijeku gdje su u zaštitnim istraživanjima pronađene brojne keramičarske peći vertikalnog tipa datirane u razdoblje kasnoga latena (Majnarić-Pandžić 1996: 258-259). Proizvodnju određenih keramičkih oblika na utvrđenim naseljima potvrđuje nalaz grumena grafita na Gradini u Oroliku (Majnarić-Pandžić 1970: 56) koji se dodavao glini od koje su se izrađivali zaobljeni lonci ukrašeni različito organiziranim češljastim ukrasom koji su zbog otpornosti na visoke temperature služili u pripremanju hrane (Dizdar 2001: 83-88, sl. 12). Proizvodnja keramike na istočnoslavonskim nalazištima, prema do sada poznatim nalazima, odvijala se na dobro organiziranim utvrđenim i otvorenim naseljima koja su predstavljala općinska središta određenoga područja kojima su gravitirala manja ruralna naselja i gospodarski posjedi koji su najvjerojatnije bili usmjereni ka poljoprivredi kao osnovnoj djelatnosti. Sličan zaključak o postojanju dobro organiziranih obrtničkih radionica u istaknutijim središtima vrijedi i za proizvodnju metalnih predmeta o čemu svjedoče nalazi tri potkovičaste peći za taljenje željezne rude na naselju u Donjem gradu u Osijeku. Peći su se nalazile unutar naselja na otvorenom prostoru i oko njih pronađen je veći broj grafitiranih posudica koje su služile za taljenje metala (Šimić 1997: 23-25, sl. 20). Dokaz postojanju radionica u kojima su lokalni obrtnici proizvodili najzahtjevnija potrebna dobra posvjedočen je nalazima brončanih posuda u kasnolatenskim paljevinskim grobovima na Zmajevcu u Sotinu (Majnarić-Pandžić 1972-1973).

Kada se govori o podrijetlu i dataciji brončanih fibula s lukom trokutastog ili listolikog oblika i trakastoga presjeka pronađenih na istočnoslavonskim nalazištima latenske kulture, nezaobilazna je usporedba s fibulama tipa Nauheim druge skupine kojima su najslabije kao i s ostalim oblicima fibula koje posjeduju raskovani luk. Razlike u odnosu na fibule tipa Nauheim druge skupine prepoznaju se u listoliko oblikovanom luku pojedinih fibula s Blata, nožica nikada nije perforirana te u ukrasu motivom koncentričnih kružnica koji je jedino poznat na fibulama s Blata i Pjeskane u Vinkovcima. S obzirom na ranije pretpostavke kako brončane fibule s trokutasto ili listoliko oblikovanim lukom koje potječu s nalazišta latenske kulture Skordiska u međurječju Drave, Save i Dunava predstavljaju zamjenu za fibule tipa Nauheim koje su prisutne na zapadnom području rasprostiranja latenske kulture (Majnarić-Pandžić 1970: 21, 73; Majnarić-Pandžić 1972-

1973: 64), te sličan zaključak o nepostojanju fibula tipa Nauheim na prostoru naseljavanja Skordiska (Todorović 1968: 37), danas je moguće zaključiti kako se radi o inačici fibula tipa Nauheim koja je karakteristična za materijalnu ostavštinu Skordiska i smatra se njihovim vlastitim postignućem. Kako su fibule tipa Nauheim s mokronoških nalazišta datirane u stariju fazu kasnoga latena (Božić 1999: 198), moguće je kako se u isto razdoblje datiraju i brončane fibule s trokutastim ili listolikim lukom koje potječu s istočnoslavonskih nalazišta, iako, budući da nedostaju zatvoreni nalazi u grobnim cijelinama, postoji mogućnost kako se pojavljuju i u mlađoj fazi kasnoga latena zajedno s fibulama tipa Jezerine te ostalim oblicima mlađih kasnolatenskih karakteristika.

Kontinuiranu lokalnu produkciju radionica na istočnoslavonskim naseljima u mlađoj fazi kasnoga latena dokumentirali bi nalazi brončanih fibula malih dimenzija koje predstavljaju imitacije fibula tipa Jezerine, a koje su pronađene na Blatu u Vinkovcima (T. 1/11) i Sotinu. Fibula s Blata nema prstenasti završetak trakastoga luka kao što je to slučaj kod pravih fibula tipa Jezerine. Luk je s jedne strane uzdužnog srednjeg rebra ukrašen poprečnim žlijebovima, a s druge strane žlijebom postavljenim u cik-cak. Na položaju Vručak u Sotinu pronađene su dvije brončane fibule koje na trakastom luku nose poprečne ureze. Luk se na kraju sužava i završava pravokutnom nožicom koja nije perforirana, a koja kod jedne fibule ima uzdignuti završetak. Donji je dio nožice savijen kao ležište za iglu, dok se spirala sastoji od četiri navoja koji su povezani iznutra (Ilkić 1999: 40-41, T. XXIII/ 8-9).

Tri brončane fibule istog oblika potječu s dobro poznatog utvrđenog naselja na Gomolavi, gdje su opisane kao ranorimski legionarski tip fibule (Dautova-Ruševljan 1987: 60-61, T. 46/2, 4-5). Još je B. Jovanović (Jovanović 1971: 133-134, T. VI/ 9) opisao jednu fibulu ovog tipa koja najvjerojatnije potječe iz stambenoga horizonta VIc koji je datiran u prvu polovicu 1. st. poslije Krista (Jovanović & Jovanović 1988). Jedna od fibula s Gomolave ima neukrašeni luk trakastoga presjeka koji se naglo sužava i završava pravokutnom nožicom koja ima uzdignuti završetak, a u donjem je dijelu savijena kao ležište za iglu. Spirala ima četiri navoja koji su povezani iznutra (Dautova-Ruševljan 1987: T. 46/2). Druga fibula ima na luku koji se sužava prema nožici poprečno postavljene ureze u obliku slova S, dok spirala ponovo ima četiri navoja koji su povezani iznutra (Dautova-Ruševljan 1987: T. 46/4). Na trećoj fibuli s Gomolave na trakastome luku nalaze se poprečno postavljeni urezi, nožica nije sačuvana, a spirala ima četiri navoja koji su povezani iznutra (Dautova-Ruševljan 1987: T. 46/5). Zanimljivo je kako sačuvana nožica nije perforirana kao što je to slučaj kod "pravih" fibula tipa Jezerine. S obale Dunava kod Zemuna odakle potječe veći broj nalaza latenske kulture, poznata je i jedna mala brončana fibula koja opisom odgovara primjercima s Blata u Vinkovcima, iz Sotina i s Gomolave. Na trakastome luku fibule iz Zemuna

nalaze se dva niza uboda, dok spirala, slično gornjim primjercima, ima četiri navoja koji su povezani iznutra (Todorović 1968: T. LV/ 11; Todorović 1971: T. LXVII/ 7).

Opisane fibule, iako su manjih dimenzija, oblikom odgovaraju brončanim fibulama tipa Jezerine koje su čest nalaz na istočnoslavonsko-srijemskim nalazištima latenske kulture gdje pripadaju najmlađoj fazi u razvoju materijalne kulture Skordiska. Fibule tipa Jezerine poznate su s Blata i Dirovoga brijega u Vinkovcima te Gradine u Oroliku (Dizdar 1999: 116, 120; Dizdar 2001a: 110-111, T. 7/6), zatim s najvećim brojem sačuvanih primjeraka iz Sotina (Majnarić-Pandžić 1970: 42, T. XXXVIII/ 3-4; Ilkić 1999: 40, T. XXIII/ 1-2, 4-5), iz Vukovara (Majnarić-Pandžić 1970: 52, T. LI/ 9) i Dalja (Majnarić-Pandžić 1970: 21, T. IV/ 9). Osim na Blatu u Vinkovcima i Sotinu, zajednička pojava većih i manjih fibula tipa Jezerine zabilježena je i na Gomolavi (Dautova-Ruševljan 1987: 59, T. 45/ 4) te na obali Dunava kod Zemuna (Todorović 1971: 144-145, T. LXVI/ 9-10, 12). Fibule tipa Jezerine manjih dimenzija koje zadržavaju sve karakteristike većih primjeraka, dakle s prstenom na kraju trakastoga luka i perforiranom nožicom te spiralom od četiri navoja povezana iznutra poznate su iz Nissana (Adam & Feugère 1982: Fig. 6/ 4-5). Zanimljiva je usporedba između ukupne dužine fibule i dužine luka gdje su malobrojni primjerci čija dužina ne prelazi 4 cm (Adam & Feugère 1982: Fig. 2.). Zbog toga, slično kasnolatenskim fibulama s trokutasto raskovanim lukom, za manju fibulu tipa Jezerine pronađenu na Blatu u Vinkovcima možemo pretpostaviti kako se radi o lokalnome proizvodu radionica koje su djelovale na utvrđenim naseljima latenske kulture u istočnoj Slavoniji u kojima su se proizvodila potrebna kasnolatenska dobra srednjoeuropskoga podrijetla kako bi se zadovoljila potreba probirljivog i zahtjevnog tržišta koje se već opskrbljivalo sjevernoitalskim prestižnim proizvodima.

Brončane fibule trokutasto ili listoliko raskovanog luka tipa Nauheim koje su brojno zastupljene na nalazištima u Vinkovcima i okolici, te manje brončane fibule koje odgovaraju tipu Jezerine, predstavljaju baštinu materijalne kulture Skordiska koja u razdoblju kasnoga latena pokazuje određene osobitosti na osnovi kojih se dijelom razlikuje od srednjoeuropske latenske kulture čije osnovne karakteristike zadržava mokronoška skupina (Božić 1993). U kasnolatenskom stupnju razvoja za Skordiske su karakteristični brojno zastupljeni pojedini keramički oblici kao što su kantharosi i vrčevi koji su izrađeni rukom ili na lončarskom kolu, a ukrašeni su uglačanim ukrasom i žlijebljenjem te predstavljaju utjecaje i tradicije autohtonoga stanovništva starijega željeznoga doba koje je bilo nositelj kulturnih pojavnosti koje su prethodile formiranju Skordiska. Također, za Skordiske su karakteristični i pojedini metalni predmeti nepoznati srednjoeuropskoj latenskoj ostavštini, a koji imaju paralela na prostoru istočno od njihova rasprostiranja (Božić 1981; Jovanović 1987). To su fibule tipa Jarak, različite varijante spiralnih brončanih i željeznih narukvica, kopče tipa Laminci, dok se od

naoružanja pojavljuju karakteristična iznimno duga koplja te koplja ukrašena girlandama i žlijebovima. Najveći dio pobrojanih oblika, slično keramičkim oblicima i ukrasima, svoj nastanak duguje snažnom autohtonom materijalnom naslijeđu čiji su nositelji odigrali važnu ulogu u konačnom oblikovanju latenske kulture Skordiska.

Brončane fibule tipa Nauheim svih inačica s trokutasto ili listoliko oblikovanim i ukrašenim lukom trakastoga presjeka, pravokutnom ili trapezoidnom neperforiranom nožicom te dvostranom spiralom sastavljenom od četiri navoja najbrojnije su zastupljene na vinkovačkim nalazištima latenske kulture Skordiska. I dok se za prve dvije inačice usporedbe mogu pronaći na širem panonsko-podunavskom te jugoistočnoalpskom prostoru, inačica s ukrasom koncentričnih kružnica poznata je jedino s Blata i Pjeskane u Vinkovcima. S obzirom na broj do sada poznatih primjeraka, nije nemoguće promatrati ih kao proizvod radionice s utvrđenoga naselja na Dirovom brijegu datiranoga u mlađu fazu srednjega i u kasni laten koje je zajedno s pripadajućim naseljima otvorenog tipa predstavljalo najveći naseobinski kompleks latenske kulture u istočnoj Slavoniji. Naselje na Dirovom brijegu, zajedno s naseljima u Osijeku, Dalju i Sotinu, ide u red najistaknutijih nalazišta na zapadnom prostoru rasprostiranja Skordiska koja će, zadržavajući svoju važnost, prerasti u istaknuta rimska središta na dunavskom limesu i njegovoj pozadini.

Prepoznavanje bogate materijalne ostavštine Skordiska na prostoru istočne Slavonije te njezinih osobitosti kao i povezivanje s općim razvojem latenske kulture, rezultat je vlastitih istraživanja Nives Majnarić-Pandžić koja je na taj način prostor međurječja Drave, Save i Dunava u sutonu prapovijesnoga razvoja, a u osvitu nastupajuće antike, učinila dijelom europske kulturne baštine.

KATALOG FIBULA

VINKOVCI-BLATO

- T. 1/1 - brončana fibula s niskim trokutasto raskovanim lukom, pravokutnom nožicom koja nije perforirana, a savijena je u donjem dijelu kao ležište za iglu; na kraju luka trakastoga presjeka nalaze se tri poprečna žlijeba; spirala se sastoji od četiri navoja koji su povezani izvana; dužina: 5,2 cm; širina luka: 1,2 cm; GMV A-3297.
- T. 1/2 - brončana fibula s niskim trokutasto raskovanim lukom i oštećenom nožicom; na luku trakastoga presjeka nalaze se koncentrične kružnice, dok se na kraju luka nalaze poprečni žlijebovi; spirala se sastoji od četiri navoja koji su povezani iznutra; dužina: 4,7 cm; širina luka: 1,6 cm; širina spirale: 0,7 cm; GMV A-3302.

- T. 1/3 - brončana fibula s niskim trokutasto raskovanim lukom, trapezoidnom nožicom koja nije perforirana, a savijena je u donjem dijelu kao ležište za iglu; uz rubove luka trakastoga presjeka nalaze se po dvije urezane linije, dok se na kraju luka nalaze još dvije skupine od po tri i dva poprečna žlijeba; spirala je oštećena; dužina: 5,9 cm; širina luka: 1,4 cm; GMV A-3301.
- T. 1/4 - brončana fibula s niskim listoliko raskovanim lukom, trapezoidnom nožicom koja nije perforirana, a savijena je u donjem dijelu kao ležište za iglu; luk je neukrašen i trakastoga presjeka; spirala se sastoji od četiri navoja koji su povezani iznutra; dužina: 5,6 cm; širina luka: 1,1 cm; širina spirale: 1,0 cm; GMV A-3314.
- T. 1/5 - brončana fibula s niskim trokutasto raskovanim lukom, pravokutnom nožicom koja nije perforirana; na kraju luka trakastoga presjeka nalaze se dva poprečna žlijeba; spirala se sastoji od četiri navoja koji su povezani iznutra; dužina: 5,2 cm; širina luka: 1,5 cm; širina spirale: 1,0 cm; GMV A-3298.
- T. 1/6 - brončana fibula s niskim listoliko raskovanim lukom, pravokutnom nožicom koja nije perforirana; na kraju luka trakastoga presjeka nalaze se dva poprečna žlijeba; spirala se sastoji od četiri navoja koji su povezani izvana; dužina: 3,8 cm; širina luka: 1,0 cm; širina spirale: 0,8 cm; GMV A-3299.
- T. 1/7 - brončana fibula s niskim trokutasto raskovanim lukom, trapezoidnom nožicom koja nije perforirana; uz rubove luka trakastoga presjeka nalazi se po jedna urezana linija, dok se na kraju luka nalaze još dva poprečna žlijeba; spirala je oštećena; dužina: 6,1 cm; širina luka: 1,8 cm; GMV A-3315.
- T. 1/8 - brončana fibula s niskim trokutasto raskovanim lukom i oštećenom nožicom; uz rubove luka trakastoga presjeka nalazi se po jedna urezana linija, dok se na kraju luka nalaze dva poprečna žlijeba; spirala se sastoji od četiri navoja koji su povezani izvana; dužina: 5,1 cm; širina luka: 1,1 cm; GMV A-3322.
- T. 1/11 - brončana fibula tipa Jezerine s niskim trakastim lukom koji po sredini ima uzdužno rebro; s jedne strane središnjega rebra nalaze se tri poprečna žlijeba, dok se s druge strane nalazi žlijeb postavljen u cik-cak liniju; trakasti luk naglo prelazi u nožicu koja se nije sačuvala; spirala se sastoji od četiri navoja koji su povezani iznutra; dužina: 3,5 cm; širina luka: 0,9 cm; širina spirale: 0,8 cm; GMV.

STARI MIKANOVCI-DAMIĆA GRADINA

T. 1/9 - brončana fibula s niskim trokutasto raskovanim lukom, trapezoidnom nožicom koja nije perforirana; uz rubove luka trakastoga presjeka nalaze se po dvije urezane linije; spirala je oštećena; dužina: 3,7 cm; širina luka: 1,3 cm; GMV A-3263.

VINKOVCI-PJESKANA

T. 1/10 - brončana fibula s niskim listoliko raskovanim lukom, trapezoidnom nožicom koja nije perforirana, a savijena je u donjem dijelu kao ležište za iglu; na luku trakastoga presjeka nalaze se koncentrične kružnice, dok se na kraju luka nalaze tri poprečna žlijeba; spirala se sastoji od četiri navoja koji su povezani iznutra; dužina: 4,9 cm; širina luka: 1,1 cm.

POPIS KRATICA

AMC - Acta musei Cibalensis, Vinkovci
 AP - Arheološki pregled, Beograd/
 Ljubljana
 AqN - Aquileia Nostra, Padova
 AV - Arheološki vestnik. Slovenska
 akademija znanosti in umetnosti,
 Ljubljana

Balcanica - Balcanica, Godišnjak
 Balkanološkog instituta Srpske
 akademije nauke i umetnosti,
 Beograd
 DissMonB - Dissertationes et Monographiae,
 Beograd
 DissMonZ - Dissertationes et Monographiae.
 Arheološki zavod Filozofskog
 fakulteta Sveučilišta u Zagrebu,
 Zagreb
 GZPSKV - Građa za proučavanje spomenika
 kulture Vojvodine, Novi Sad
 GZM - Glasnik Zemaljskog muzeja u
 Sarajevu, Sarajevo
 Izdanja HAD-a - Izdanja Hrvatskog arheološkog
 društva, Zagreb
 JbRGZM - Jahrbuch des Römisch-
 germanischen Zentralmuseums,
 Mainz
 Obavijesti HAD-a - Obavijesti Hrvatskog arheološkog
 društva, Zagreb
 Opusc. Archaeol. - Opuscula Archaeologica, Radovi
 Arheološkog zavoda Filozofskog
 fakulteta u Zagrebu, Zagreb
 PJZ - Praistorija jugoslavenskih zemalja,
 Sarajevo
 PrilInstArheolZagrebu - Prilozi Instituta za
 arheologiju u Zagrebu, Zagreb
 RVM - Rad Vojvođanskih muzeja, Novi
 Sad
 VAMZ - Vjesnik Arheološkog muzeja u
 Zagrebu, 3. serija, Zagreb
 VHADns - Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga
 društva, nova serija, Zagreb

POPIS LITERATURE

Adam & Feugère 1982 A.-M. Adam&M. Feugère: Un Aspect de l'Artisanat de Bronze dans l'Arc Alpin Oriental et en Dalmatie au Ier s. av. J.-C.: Les Fibules du Type dit "Jezerine". AqN LIII, Padova 1982, 129-188
 Božič 1981 D. Božič: Relativna kronologija mlajše železne dobe v jugoslovenskem Podonavju. AV XXXII, Ljubljana 1981, 315-336
 Božič 1993 D. Božič: Slovenija i srednja Evropa v poznolatskem obdobju. AV 44, Ljubljana 1993, 137-152
 Božič 1999 D. Božič: Die Erforschung der Latènezeit in Slowenien seit Jahr 1964. AV 50, Ljubljana 1999, 189-213
 Brukner 1976 O. Brukner: *Visuc i villa rustica* u pograničnoj zoni panonskog limesa između Cusum-a i Bononia-e. GZPSKV VI-VII, Novi Sad 1976, 19-43
 Brukner 1982 O. Brukner: Tromeda, Pećinci — keltsko naselje. AP 23, Beograd 1982, 52-53
 Brukner 1995 O. Brukner: Domorodačka naselja, u: *Arheološka istraživanja duž auto puta kroz Srem*. Novi Sad 1995, 91-136
 Brunšmid 1902 J. Brunšmid: *Colonia Aurelia Cibalae*. VHADns VI, Zagreb 1902, 117-166
 Dautova-Ruševljan 1987 V. Dautova-Ruševljan: Numizmatički nalazi i trgovački promet, u: O. Brukner & V. Dautova-Ruševljan & P. Milošević, Počeci romanizacije u jugoistočnom delu provincije Panonije, izd. Matica Srpska, Novi Sad 1987, 45-63
 Demetz 1999 S. Demetz: *Fibeln der Spätlatène- und Frühen Römischen Kaiserzeit in den Alpenländern*. Frugeschichtliche und Provinzialrömische Archäologie, Materialien und Forschungen 4, Rahden/Westf. 1999
 Dimitrijević 1979 S. Dimitrijević: Arheološka topografija i izbor arheoloških nalaza s vinkovačkog tla. Corolla memoriae Iosepho Brunšmid dicata. Izdanja HAD-a 4, Vinkovci 1979, 133-282

- Dizdar 1998 M. Dizdar: Nekropola keltsko-latenske kulture u Vinkovcima. *Obavijesti HAD-a* br. 1, god. XXX/98, Zagreb 1998, 38-43
- Dizdar 1999 M. Dizdar: Željezno doba. *Vinkovci u svijetu arheologije*. Vinkovci 1999, 39-48., 111-121
- Dizdar 2001 M. Dizdar: *Latenska naselja na vinkovačkom području*. *DissMonZ* 3, Zagreb 2001
- Dizdar 2001a M. Dizdar: Nalazišta latenske kulture na vinkovačkom području. *PrilInstArheolZagrebu* 18, Zagreb 2001a, 103-134
- Dizdar & Potrebica 2002 M. Dizdar & H. Potrebica: Latenska kultura na prostoru Požeške kotline. *Opusc. Archeol.* 26, Zagreb 2002, 111-131
- Gumă & Rustoiu & Săcărin 1999 M. Gumă & A. Rustoiu & C. Săcărin: Les fibules du site fortifié de Liubcova-Stenca et de la citadelle de Divici-grad, u: *Le Djerdap/Les Portes de Fer a la deuxieme Moitie du Premier Millenaire av. J. Ch. jusqu'aux Guerres Daciques*. Beograd 1999, 65-79
- Guštin 1977 M. Guštin: Relativna kronologija grobovi "Mokronoške skupine", u: *Keltske studije*. Posavski muzej Brežice, Brežice 1977, 67-103
- Guštin 1984 M. Guštin: Die Kelten in Jugoslawien. Übersicht über das archäologische Fundgut. *JbRGZM* 31, Mainz 1984, 305-363
- Ilkić 1999 M. Ilkić: *Hrvatsko Podunavlje u željeznom razdoblju — posljednje tisućljeće prije Krista*, Zadar 1999, neobjavljeni magistarski rad
- Iskra-Janošić 1984 I. Iskra-Janošić: Arheološka istraživanja na području općine Vinkovci. *Izdanja HAD-a* 9, Zagreb 1984, 143-151
- Jovanović 1971 B. Jovanović: Naselje Skordiska na Gomolavi. *RVM* 20, Novi Sad 1971, 123-146
- Jovanović 1987 B. Jovanović: Istočna grupa. *PJZ* V. Sarajevo 1987, 815-854
- Jovanović & Jovanović 1988 B. Jovanović&M. Jovanović: *Gomolava. Naselje mlađeg gvozdenog doba*. Sv. 2 iz serije "Gomolava", Novi Sad-Beograd 1988
- Korda 1960 J. Korda: *Tragom prošlosti Vinkovaca*. Vinkovci 1960
- Košćević 1980 R. Košćević: *Antičke fibule s područja Siska*. Zagreb 1980
- Križ & Škoberne 2002 B. Križ & Ž. Škoberne: Pregled prazgodovinskih arheoloških raziskovanj na Žumberku-Gorjancih, u: *Oživljene kulture*, Ljubljana 2002, 34-73
- Majnarić-Pandžić 1970 N. Majnarić-Pandžić: *Keltsko-latenska kultura u Slavoniji i Srijemu*. *AMC* 2, Vinkovci 1970
- Majnarić-Pandžić 1972-1973 N. Majnarić-Pandžić: Kasnolatenski keltski grobovi iz Sotina. *VAMZ* VI-VII, Zagreb 1972-1973, 55-74
- Majnarić-Pandžić 1984 N. Majnarić-Pandžić: Prilog problematici kasnolatenskih naselja u Slavoniji. *Opusc. Archaeol.* 9, Zagreb 1984, 23-34
- Majnarić-Pandžić 1996 N. Majnarić-Pandžić: Einige Beispiele der spätlatènezeitlichen Siedlungen in Nordkroatien und ihre Beziehung zu den Zentren der frühen Romanisation. *AV* 47, Ljubljana 1996, 257-266
- Marić 1963 Z. Marić: Keltski elementi u mladem željeznom dobu Bosne i Hercegovine. *GZM* XVIII, Sarajevo 1963, 63-83
- Marić 1964 Z. Marić: Donja Dolina. *GZM* XIX, Sarajevo 1964, 5-128
- Marić 1968 Z. Marić: Japodske nekropole u dolini Une. *GZM* XXIII, Sarajevo 1968, 5-79
- Popović 1994 P. Popović: Lanzenfibeln des Westbalkans und der Donauniederung. *Balkanica* XXV-1, Beograd 1994, 53-71
- Popović 1999 P. Popović: The Scordisci and the Bastarnae, u: *Le Djerdap/Les Portes de Fer a la Deuxieme Moitie du Premier Millenaire av. J. Ch. jusqu'aux Guerres Daciques*, Beograd 1999, 47-54
- Šimić 1997 J. Šimić: *Kelti i Rimljani na području Osijeka*. Osijek 1997, 3-49
- Todorović 1968 J. Todorović: *Kelti u jugoistočnoj Evropi*. *DissMonB*, Beograd 1968
- Todorović 1971 J. Todorović: *Katalog praistorijskih metalnih predmeta*. Beograd 1971.
- Truhelka 1901 Ć. Truhelka: Rezultati prehistoričkog istraživanja u Bosni-Hercegovini (Tečajem godine 1900.). *GZM* XII, Sarajevo 1901, 1-29

SUMMARY

A CONTRIBUTION TO UNDERSTANDING THE LATE LA TÈNE CULTURE
IN EASTERN SLAVONIA

Key words: La Tène Culture, Skordisci, fibulae, Lt D, settlement, necropolis, Vinkovci, Eastern Slavonia, Srijem.

The excavations conducted in the territory of Eastern Slavonia are very important for knowledge of the La Tène culture in the area between the rivers Drava, Sava and Danube. Thanks to the excavations of the fortified settlements in Orolik and Privlaka, together with digs conducted in Vinkovci, Stari Mikanovci and Osijek, the specific nature of the Eastern Slavonian finds and the material culture exhibiting unique characteristics within the Scordisci material culture (Majnarić-Pandžić, 1984) were recognized. One of the specific features of Scordisci material expression in relation to the Central European Late La Tène heritage is the lack of the Nauheim-type fibula with a foot on the frame, instead it is replaced by bronze fibulae with a triangular or leaf-like, forged bow that was recognized and set apart by N. Majnarić-Pandžić.

The largest number of bronze fibulae from the Eastern Slavonian and Srijem Scordisci finds which have low triangular or leaf-like bows with ribbon-like cross-sections, followed by a rectangular or trapezoidal foot that is not perforated, but bent in the lower section to function as the catch-plate, with a double spring with four loops that are linked either externally or internally, come from the excavations in Vinkovci and its surroundings. Individual finds were recorded in the rest of the region inhabited by the Scordisci in the Central Danubian valley (Map 1). The most numerous group of finds of these fibulae is from a La Tène grave at Blato, near Vinkovci, which based on typological and chronological analyses of the collected finds was dated to the later phase of the Middle and the Late La Tène (Lt C2-Lt D) (Dizdar, 1998; Dizdar, 2001a: 105-106, T.4.-T.6.). The largest number of preserved fibulae from Blato consists of smooth, bronze wire fibulae based on the Middle La Tène scheme, while the second most numerous group consists of eight bronze fibulae with triangular or leaf-like forged low bows and ribbon-like cross-sections which, besides being undecorated, can bear either engraved lines along its edge or were decorated with concentric circle motifs. The full rectangular or trapezoidal foot without perforations has two or three perpendicular grooves at its end, while the double spring consists of two loops which can be linked either externally or internally.

Besides the La Tène settlements and necropolises in Vinkovci and its surroundings, the bronze fibulae with low triangular or leaf-like bows were found at other Eastern Slavonian and Srijem Scordisci sites such as Vručak in Sotin (Ilkić 1999: 39-40, T. XXII., 7-9). A bronze fibula with ribbon-like cross-section of a bow that has several shallow perpendicular grooves at its end was found in Imrijevc, located in the Požega Valley and attributed to the western edge of the area inhabited by Scordisci (Dizdar & Potrebica 2002: 117, T. 7/4). A bronze fibula with a triangular, undecorated bow was recorded during the excavations of the settlement at Gomolava, where it was dated to the second half of the first century BC and the first half of the first century AD (Jovanović & Jovanović 1988: 85, T. XLII., 7). The same type of fibulae come from the banks of the

Danube at Zemun. Although bronze fibulae predominate, those made of iron were also found and dated back to the first century BC (Todorović 1968: 153-155, T. LIII., 3, 6-8, 18, 27, T. LIV., 3, 6-8, T. LV., 2, 4, 6, 25; Todorović 1971: 144-148, T. LXVI., 3-5, 7, 11, T. LXVII., 1-6, 8-10, 14, T. LXVIII., 1). The iron fibula from Sisak with a triangular forged bow with a ribbon-shaped cross-section and a damaged rectangular foot is deemed an example of the so-called legionary type of Roman fibula (Koščević 1980: 26, T. XXV., 205).

The late La Tène bronze fibulae, in terms of their form, are similar to the fibulae found at settlements and necropolises which were also dated to the Late La Tène period or the beginning of the first century BC. These are, for example, the fibulae from Zmajevac in Sotin (Majnarić-Pandžić, 1972-1973: 64, T. I/3-4), or the example from the settlement at Gomolava which dates back to the end of the second and the first centuries BC (Jovanović & Jovanović 1988: 84, T. XLII., 4; Dautova-Ruševljan 1987: 59, T. 45/8).

Besides the La Tène culture finds in the Central Danubian region, wherein the material remains can be ascribed to the Scordisci, the fibulae with triangular forged bows with ribbon-like cross-sections were also found at excavations in Bosnia, such as Donji Laminci near Bosanska Gradiška, and Donja Dolina. M. Guštin considers the finds from Donja Dolina to be the easternmost known fibula of this type, which dates to the Late La Tène phase Mokronog 6 (Guštin, 1977: 74; Guštin, 1984: 341, note 122.).

The Nauheim-type fibulae found on sites of the Mokronog group were described by D. Božič, who classified them into two variants, depending on the cross-section and bow decoration. The fibulae have a short perforated foot, whereby they differ from the Gaulic-Northern Alpine form, for which the foot on the frame is characteristic (Božič, 1993: 141-143, Fig. 4.). All Nauheim-type fibulae from the Mokronog group date back to the early phase of the late La Tène, i.e. the Mokronog IIIa phase (Božič, 1999: 118). The Nauheim-type fibulae represent a large group of fibulae with different forms, classified into two basic types, of which the Eastern Slavonian finds are close to the second group with the trapezoidal foot which is most often perforated, although there are fibulae with a whole foot. The origin of these fibulae, which are found in the graves of both men and women, can be found in the eastern parts of Padania and Veneto, and they are distributed throughout the southern and southeastern Alpine zone, where they have been dated to the first half and the beginning of the second half of the first century BC (Demetz, 1999: 78-91, T. 23/1-5, Maps 25).

The bronze fibulae with triangular or leaf-like forged low bows with ribbon-like cross-sections are numerous in settlements and necropolises in Eastern Slavonia, where on the basis of the other finds they were dated back to the Late La Tène period. Rectangular or trapezoidal unperforated foot is characteristic of these fibulae, wherein they also differ from the most likely contemporaneous Nauheim-type fibulae. The double spring consists of four loops which are linked by ligatures either externally or internally. Based on the bow decoration, they have been classified into three variants. The first, undecorated variant (T. 1/1, 4-6) accounts

for the largest number of fibulae. The second variant of fibula is characterized by a bow which has one or two engraved lines along its edges (T. 1/3, 7-9). The third variant has a bow decorated with concentric circle motifs, while perpendicular grooves are found at the ends (T. 1/2, 10).

The bronze Nauheim fibulae of all three variants with triangular or leaf-like, decorated bows with ribbon-like cross-sections, rectangular or trapezoidal unperforated foot, and double springs consisting of four loops are the most numerous at the Vinkovci excavations of La Tène Scordisci culture. While comparable examples of the first two variants can be found throughout the Pannonian-Danubian and Southern

Alpine zone, the variant with the concentric circle decoration was only found at Blato and Pjeskana in Vinkovci. Given the examples known so far, it is not implausible to consider them the product of a workshop in the fortified settlement at Dirov brijeg, dated back to the early phase of the Middle and late La Tène, which together with the corresponding open settlements represented the largest settlement complex of the La Tène culture in Eastern Slavonia. The settlement at Dirov brijeg, together with settlements in Osijek, Dalj, and Sotin, is among the most remarkable sites in the western part of the area inhabited by Scordisci. Those settlements, retaining its importance, developed into important Roman centers at the Danube frontier and its hinterland.

Translated by H. Potrebica

T. I

